

Muzafferüddin Gökböriniñ syýasy we sosial işleri

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Muzafferüddin Gökböriniñ syýasy we sosial işleri MUZAFFERÜDDİN
GÖKBÖRİ'NİN SİYASÎ VE SOSYAL FAALİYETLERİ

Ortaçağ İslam dünyasını üç büyük tehlike tehdit ediyordu. Bu üç tehlikeden büyük küçük birçok devlet ve beylik etkilenmiştir. İlki, Sünni-Şii özellikle de Batini-İsmaili farklılaşmasıdır. Bu farklılaşmanın etkilerini Ortaçağ Türk İslam devletlerinde de görmek mümkündür.

Türk-İslam dünyasının maruz kaldığı ikinci tehlike ise Haçlı Seferleri'dir. Bunun neticesinde İslam dünyasında İslam-Hıristiyan mücadelesi denebilecek bir dönem başlamıştır.

Türk-İslam dünyasının maruz kaldığı üçüncü tehlike de tarihinin ilk asrından itibaren çeşitli sebeplerle İslam dünyasında parçalanmaların olmasıdır. İslam dünyasında irili ufaklı devletlerin kurulması ve aralarındaki çatışmalar ve bunlara ilaveten Müslüman toplumları ve devletleri aciz bırakan Moğol saldırılarıdır. Muzafferüddin Gökbörü'de bu durumdan etkilenen idarecilerden biridir.

Muzafferüddin Gökbörü, yukarıda genel bir çerçeve içerisinde anlatmaya çalıştığımız bu sorunlarla uğraşısını yalnızca siyasi mücadele tarzında vermemiş, sorunun sosyal boyutunu da ele alarak uğraş vermeye gayret göstermiştir. Sosyal alanında vermiş olduğu çabanın günümüz problemlerine de çözüm üretebilme özelliğinde olması konunun üzerinde ısrarla durulmasını zorunlu kılmaktadır. Muzafferüddin Gökbörü'nin, bu faaliyetlerini incelemeye çalışalım.

A. Muzafferüddin Gökbörü'nin Siyasî Faaliyetleri

I. Muzafferüddin Gökbörü'nin Tarih Sahnesine Çıkması

Merkezi Erbil olmak üzere Şehrizer, Hakkari, Tekrit, Sincar,

Harran ve Urfa çevresinde hüküm sürmüş olan beylik Beyteginliler veya Erbil Beyliği şeklinde de adlandırılmaktadır. Beyliğe, Beyteğin adı, Musul Atabeyliği'nin en büyük komutanlarından ve idarecilerinden Zeyneddin Ali Küçük'nün babasına izafeten verilmiştir. Zeyneddin Ali Küçük'ün doğumu hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi verilmemiş olup, ölümü ise 1167'dir. Bazı kaynaklarda O'nun 100 yaşından fazla yaşamış olduğundan doğumunun 1063'de olabileceği söylenmektedir. Hayatı ile ilgili sınırlı bilgiler olmakla birlikte Atabek Zengi'nin babası Kasımüddevele Aksungur'un adamlarından olduğu ve bunun vefatından sonra onun on yaşındaki tek oğlu İmadeddin'in etrafında toplananlardan biri olduğu bildirilmektedir. İbn'ül Esir'in Bahir'de Zengi'nin babası Kasımüddevele Aksungur'un Suriye Meliki Tutuş tarafından öldürülmesi sırasında oğlu Zengi ile aynı yaşta olduğunu belirtmesi Zeyneddin Ali Küçük'ün 1085 yılında doğmuş olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmiştir. Zeyneddin Ali Küçük, İmadeddin'in ölümüne kadar birlikte olmuşlardı. Zengi'nin Urfa fethine katılmış ve daha sonra Musul naibi Nasr-üddin Çakır'ın öldürülmesi üzerine Musul'a 1144'da naib olarak atanmıştı.

Zeyneddin Ali Küçük, 1146 yılında Zengi'nin ölümünden sonra O'nun çocuklarını ve Atabeyliğini koruyanlardan biri olmuştu. Bu amaçla Zengi'nin oğlu Seyfeddin'i Şehrizer'dan getirip Musul'da babasının yerine oturtmuştu. Atabeyliğin Artuklularla yapmış olduğu savaşlara katılmıştı. Seyfeddin'in ölümünden sonra 1149'da Kutbeddin'in naibliğini ve ordu komutanlığını yapmıştı. Sultan Muhammed ile Halife arasındaki mücadelesinde dini kaygılarla pek ciddi bir şekilde davranmadı. Bu da Zeyneddin Ali Küçük'ün dini duygularla ne kadar hemhal olduğunu göstermektedir. 1159'da önceki yerlerine ilaveten Harran ikta olarak verildi. Bir insanda bulunması gereken hasletlerin çoğunu bünyesinde barındıran Zeyneddin Ali Küçük kahramanlık, merhamet, ahde vefa gibi hasletlerin yanında ilim ve edebiyatı teşvik etmişti. Zeyneddin Ali Küçük kahramanlığının yanında, çevresindekilere göstermiş olduğu pozitif tavırlarla tanınmakta idi. Musul'da bir cami ile kendi

adını taşıyan Medreset'ül Zeyniyye'yi yaptırmıştı. Zeyneddin Ali Küçük, hayatının sonuna doğru kör ve sağır olmuştur. Bu yüzden elindeki yerleri Kutbeddin Mevdud'a teslim ederek Erbil'e çekildi. Çok geçmeden Eylül 1167 yılında da vefat etti. Musul'da Eski cami yanında kendisinin yaptırmış olduğu türbeye gömüldü.

Zeyneddin Ali Küçük'ün ölümünden sonra yerine 14 yaşındaki oğlu Muzafferüddin Gökböri geçti. 1164'ten beri Erbil'in idare işleri Mücahiddin Kaymaz tarafından yürütülmekte idi. Muzafferüddin ile Kaymaz'ın arasının açık oluşu, daha muhtemel olan ise yürütmüş olduğu idari fonksiyonu sürdürmek amacıyla Kaymaz, Muzafferüddin'in idarecilikte yetersiz olduğunu Halife'ye bildirdi. Halife Nasır'dan Muzafferüddin aleyhine muvafakat aldı. Kaymaz bu destekten de cesaret alarak Muzafferüddin'i tevkif ederek yerine onun küçük kardeşi Zeyneddin Yusuf'u geçirdi.

Erbil'i kardeşine kaptıran Gökböri bir müddet sonra 1173 yılında memleketinden, şikayet amacıyla Bağdat'a gitti. Uğramış olduğu haksızlığı anlatmak ve de hak aramak için gittiği Bağdat'da aradığı desteği bulamadı. Maksudına ulaşamayınca Musul'a Atabey Seyfeddin Gazi İl'ye giderek onun hizmetine girdi. Seyfeddin Gazi amcası Nureddin Mahmud'un 1174 yılında ölmesi üzerine önceden Musul Atabeyliği'ne ait olan Cezire'deki toprakları geri aldı. Bu dönemde yapılan savaşlarda Gökböri'nin yardımını görmesinden dolayı Harran'ı O'na verdi.

II. Musul Atabeyliği Döneminde Gökböri

Nureddin Mahmud sonrası Zengilerin kendi aralarındaki siyasi mücadelelerde Gökböri'nin rolü azalmamış bilakis daha etkili olmaya başlamıştı. Dönemin iç hesaplaşmalarından yararlanmak isteyen Salahaddin Eyyubi Dımaşk ve güney Suriye'yi alarak bağımsızlığını ilan etti.

Seyfeddin Gazi (1174) yılında İmadeddin Zengi'nin hakimiyetindeki Sincar üzerine yürüdü. Salahaddin Eyyubi yanlısı olan II. İmadeddin Zengi, Salahaddin Eyyubi yardımıyla

Seyfeddin Gazi'yi zorunlu olarak Musul'a çekilmeye itti. Gökböri, Seyfettin Gazi ve Salahaddin Eyyubi'nin 1175'teki Hama yakınlarında bulunan Cibab Türkmen'deki mücadelesinde Musul ordusunun sağ cenahının kumandanlığını yapmıştı. Gökböri, Eyyubi ordusunun sol kanadını bozguna uğrattı, fakat onun bu taarruzu bir sonuç vermedi. Taarruzun ertesi güne ertelenmesi, ardından hemen hücumla geçen Selahaddin Eyyubi'nin başarısı ile sonuçlanmış ve taraflar arasında Salahaddin'in Buzaa, Membiç ve Azaz gibi aldığı yerlerin karşılığında antlaşma yapıldı.

III. Eyyubiler Döneminde Muzafferüddin Gökböri

A. Gökböri'nin Salahaddin Eyyübi'ye İntisabı

II. Seyfeddin Gazi ölünce yerine kardeşi İzzeddin Mesud geçti. Bundan kısa bir süre sonra Halep, Eyyubiler döneminde Muzafferüddin Gökböri, Emir Melik Salih İsmail'de öldü. İsmail ölümünden önce ülkesinin amcasının oğlu olan Mesud'a verilmesini vasiyet etmişti. Mesud, merkez Halep olmak üzere Melik Salih'e ait yerleri almak için yola çıktı. Ancak kardeşi Sincar Emiri II. İmadeddin Zengi, Sincar'a karşılık Halep'e sahip olmayı istedi. Bunun reddedilmesi halinde de Selahaddin Eyyubi'yi davet etmekle tehdit edildi. Mesud bunun üzerine öncü olarak Muzafferüddin Gökböri'yi Halep'e yollamıştı. Fakat Halep kale komutanı Emirek Candar ile Emir Şazibaht Gökböri'nin şehre girmesine mani oldular. Zaten II. İmadeddin Zengi'nin komutanı Tuman al-Yaruki'ye kaleyi teslim etmişlerdi. Emir Tumeç'in işe karışması karşısında zor duruma düşen Gökböri, Musul'dan yardım istedi. Bölgedeki dengelerin etkili olması nedeniyle Atabey İzzeddin Mesud, Salahaddin'in öfkesinden çekindiği için Halep'e yardım göndermemiş üstelik Halep'i kardeşine terk etmişti.

Gökböri'nin eskiden beri hasım olduğu Mücahiddin Kaymaz, İzzeddin Mesud tarafından Musul'daki işlerinin başına getirildi. Mücahiddin Kaymaz ile Gökböri arasındaki kırgınlık nedeniyle Gökböri, 1182'de Salahaddin'e yakınlaştı. Ona yazdığı mektupta Fırat'ı geçtiği takdirde yardıma hazır

olduğunu hatta el-Cezire'nin hiçbir direnme göstermeden kendisine tabi olacağını bildirerek onu Musul üzerine yürümeye teşvik etti.

Salahaddin Eyyubi'nin esas gayesi Halep'i almak olduğu halde Muzafferüddin Gökböri'nin ısrarı üzerine fikrini değiştirdi. Fırat'ı geçip Cezire'ye girdiğinde Gökböri ona katıldı. Salahaddin Eyyübi'nin bu girişimi Musul Atabeyliği ve Artukluları endişelendirmiş, muhtemel bir saldırıya karşı Musul ve bazı önemli merkezlerde önlemler alınmıştır. Özellikle Urfa, önemli bir miktarda asker takviye edilmiş olmasına rağmen dayanamadı. Salahaddin Eyyübi, Urfa'yı Harran'a ilaveten Gökböri'ye ikta etti. Cezire zaferi sonunda Musul düşmemesine rağmen Musul Atabeyliğinin itibarı zedelenmiş büyük kayıplara uğramıştı. Mısır ve Suriye'den dolayı Cezire'de de nüfuzu iyice artan Salahaddin Sincar tarafından Habur, Nusaybin ve Seruç karşılığında, 26 Mayıs 1183'te Salahaddin Eyyubi'ye Halep teslim edildi. Gökböri, Salahaddin'in Musul'u kuşattığı takdirde pek çok mal ile birlikte elli bin dinarda, para vermeyi vaad etti. Salahaddin Eyyubi'yi bu konuda ısrarla bir şekilde teşvik etti. Bunun üzerine Salahaddin Eyyübi, Nisan 1185 tarihinde Halep'ten çıktı. Gökböri O'nu Bire'de (Birecik) karşıladı, ancak birlikte Harran'a girdikleri zaman vermeyi vaad ettiği mal ve parayı vermekten kaçındı. Bunun üzerine ikta'ları elinden alınan Gökböri hapsedildi. Fakat halkın tepkisi üzerine Salahaddin Eyyübi, Gökböri'yi serbest bıraktı. O'ndan aldığı Harran'ı iade etti. Salahaddin 22 Mayıs'ta Gökböri, kardeşi Zeyneddin Yusuf ile birlikte yanlarında Ceziret ibn Ömer sahibi Sencerşah da olduğu halde ikinci defa Musul'u kuşattı. Ancak sonuçsuz kaldı. Salahaddin, Ahlat Beyi Sökmen'in ölümünü bahane ederek şehrin önünden ayrıldı ve Gökböri ile kardeşi Takiyüddin Ömer'i Ahlat'ı almakla görevlendirdi. Sökmen'in yerine geçen oğlu Begtemir, tehlikenin farkına vardığında Azerbaycan atabeyi Pehlivan'a tabiliğini arz etti. Birleşik Eyyübi ordusu son gelişmelerden ötürü bir şey yapamayarak bölgeden yalnızca Meyyafarikin'i almakla yetinerek 1185'da geri döndüler.

Ekim-Kasım 1185'de Musul'a dönüldü. Salahaddin Eyyübi Musul'un çevre ile bağlantısını kesmek ve ilkbaharda yeniden kuşatmayı planlıyordu. Fakat hastalanması üzerine Harran'a gitmek zorunda kaldı. Musul atabeyleri elçilerinin Harran'a gelmesi ve antlaşma isteği üzerine Selçuklu sultanları adına okunan hutbenin Salahaddin Eyyübi adına okunması şartıyla anlaşma yapıldı. Salahaddin Eyyübi, Cezire'deki başarıları ve hastalığı sırasında Harran'da gördüğü yakın ilgiden memnun kalarak etkilendiği için, Gökböri'ye Urfa'yı yeniden ikta etti ve onu kız kardeşi Rabia Hatun ile evlendirdi.

Bu dönemlerde Güneydoğu Anadolu'ya büyük bir kalabalık Türkmen gurubu geldi. Bu Türkmenler genellikle Musul-Rakka ve Urfa civarında kışlıyorlardı. Bu Türkmenlerin ansızın ortaya çıkmış olmaları, bu Türkmen gurubunun Horasan'dan gelmiş oldukları kanaatini uyandırmaktadır. **Bugün Urfa ve çevresindeki bazı yer isimlerinin bu Türkmen gruplarının bağlı buldukları aşiret veya beylerine izafeten verildiği tahmini bizde uyanmaktadır.**

Bu yer isimlerinin en başında hiç şüphesiz muhtemelen Zeyneddin Ali Küçük'e izafeten verildiği sandığımız tarihi Küçükler köyü gelmektedir. Bu açıdan Urfa ve çevresinde hüküm sürmüş olan beyliğin tarihi, Güneydoğu Anadolu'nun sosyal ve özellikle etnik meseleler göz önüne alındığında bölgesel açıdan da ehemmiyeti daha net bir şekilde ortaya çıkar.

IV. Haçlılarla Mücadele Döneminde Gökböri

Salahaddin Eyyübi, Suriye ve Cezire'yi hakimiyeti altında birleştirdikten sonra bölgede büyük bir problem olan Haçlılarla mücadele dönemi başladı. Haçlılarla yapılan mücadelede Salahaddin Eyyübi, Artuklu ve Musul atabeylerinin kuvvetleri yanında Erbil Beyi Zeyneddin Yusuf'u almıştır. Haçlılara karşı kurulan savunma ittifakında Urfa ve Harran emiri Gökböri'nin önemli bir yeri olmuştur. Gökböri 1190'a kadar Salahaddin'in haçlılarla mücadelesinde yanında yer almıştır. Bu savaşlarda özellikle Hittin muharebesinde fevkalade cesaret göstermiş ve asıl şöhretini bu vesile ile kazanmıştı. Karak kuşatmasında 1187 şark orduları, Musul ve

civarından gelen kuvvetler kumandasında Sena el- Takuti ve Sarimüddin Kaymaz ile birlikte Akka kalesi muhasarası ve tahribinde haçlıların Saffariyya bozgununda önemli bir rol oynamıştı. 30 Ekim 1187'de Kudus'ün fethinde Haçlılar tam anlamıyla hezimete uğramışlardır. Şehir fethedildiği zaman halka gayet iyi davranıldı. Fidyeye karşılığında taşınabilir eşyalar ile çıkıp gitmelerine müsaade edildi. Fidyeye veremeyip esir kalan beş bin kişiden bin kadar Urfa'lı Ermeni ve Süryani'yi Gökböri, kendi teb'ası oldukları gerekçesiyle fidyelerini vererek serbest bıraktırdı.

Gökböri'nin katılmış olduğu Hittin meydan muharebesindeki (4 Haziran 1187) yararlılığı hakkında çağdaşı müellif İbn Hallikan: "O, hiçbir şey yapmamış olsa bile, Hittin'deki hizmeti kendisine yeter", der. Bu da Gökböri'nin göstermiş olduğu hizmetlerin önemi için yeterli bir ifade olsa gerek. Selahaddin'in Mayıs 1188'de Antakya Prinkepsliği topraklarında fetihlere giriştiğinde de Urfa ve Harran Emiri Gökböri ve Sincar beyi İmadeddin Zengi ve kuvvetleriyle birlikte Onun yanında olduklarını görmekteyiz. Haçlıların 1190 yılı sonuna kadar, Akka kuşatmasında Salahaddin Eyyubi'nin cihad çağrısına uyarak Akka müdafaasına katılanlar arasında Musul ve Artuklu askerlerinin yanında Urfa ve Harran Emiri Muzafferüddin Gökböri ile kardeşi Erbil beyi Zeyneddin Yusuf'da vardı. Akka kuşatması Gökböri'nin yeni bir döneme geçmesini sağladı. Zeyneddin Yusuf 1190 yılında Akka kuşatması sırasında hastalanarak öldü. Gökböri, kardeşinin ölümü üzerine Salahaddin Eyyubi'den ıktalarını devretmek, elli bin dinara para vermek ve daha kalabalık bir orduyla yardım teklif etmek suretiyle, Erbil'i kendisine vermesini istedi. Salahaddin Eyyubi, O'na Erbil'den başka Şehrizer ve Karabeli'ni de ıkta ederek gitmesine müsaade etti.

Bundan sonraki dönemde Gökböri, Salahaddin'den gelen yardım çağrılarına cevap vermemiştir. Buna rağmen 1193 yılında Salahaddin Eyyubi'nin ölümüne kadar O'na tabi olarak kalmıştır.

V. Erbil ve Çevresinin Gökböri'nin İdaresine Verilmesi

Gökböri, Salahaddin Eyyübi'nin ölümünden sonra bağımsız kaldı. Yaklaşık 44 yıl Erbil beyliğini müstakil olarak idare etti. Muzafferüddin Gökböri, ülkesini genişletme teşebbüslerini 1191 yılından itibaren başlatmış olduğunu görmekteyiz. Bu yılda [b]Yıva Türkmen Kıpçakoğullarından Yakup oğlu İzzeddin Hasan[/b]'ın bölgesi Kerkük'e yürümüş ve Hasan'ı tevkif etmiştir. Halife Nasır li-Dinillah'ın devreye girmesi ile Hasan'ı serbest bıraktı ve ülkesinde geri geldi. 1193'ten 1203'e kadar kaynaklar, Gökböri'nin faaliyetleri hakkında kayda değer bir bilgi vermezler. 1023 yılında Irak ve Suriye deki mücadelelere katılan hükümdarlar arasında yer alan Muzafferüddin 1205 yılında Azerbaycan'a doğru genişleme hareketine giriştiği görülmektedir. Azerbaycan atabeyi olan Ebu Bekir Özbek bin Cihan Pehlivan eğlenceye düşkün, idareyi ve halkı ihmal eden biriydi. İslam topraklarını yağma eden ve tahribata uğratan Gürcülerle mücadeleden kaçıyordu. Muzafferüddin Merağa hakimi Alaeddin Karasungur Ahmedili ile birlikte Azerbaycan üzerine sefer yapmak için anlaştı. Birlikte Tebriz'e yürüdüler. Ebu Bekir Rey, Hemedan ve İsfahan Beyi Aytoğmuş'un sayesinde bu tehlikeyi atlatabilmişti. Atabey Özbek ile İran'da Alamut ve başka bölgelerdeki İsmaililere karşı Halifenin meydana getirdiği ittifaka dahil oldular. İttifak ordusunu idare eden Gökböri, Mengli'nin bozguna uğratılmasında baş rol oynadı.

Gökböri gerek Musul Atabeyliği'nin gerekse Eyyübilerin güç kazanmasını önlemek amacıyla ittifaklar kurmuştur. Bu amaçla 1210 yılında Türkiye Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykavus'a tabi oldu. Rabia Hatun'dan doğan iki kızını Nureddin Arslanşah'ın oğulları ile evlendirerek Erbil beyliği ile Musul atabeyliği arasında iyi münasebetler kurmaya çalıştı. Bu iyi ilişkiler, damadı İzzeddin Mesud döneminde de devam etmiştir. İzzeddin Mesud'un ölümünden sonra diğer damadı İmaddedin Zengi'nin Musul atabeyi olması için çaba sarf etti. Bu nedenle Nureddin Arslanşah II. b. İzzeddin Mesud'u atabey sıfatıyla iş başına getiren Bedrettin Lu'lu ve müttefiki Eyyübilerle uzun bir dönemde mücadele etti. Bu çabalardan sonra Moğolların Anadolu'ya ilerledikleri yıllarda memleketi O'nlara karşı

müdafaa etmek durumuna geldi.

1220 yılında Moğollar hareket üsleri olan Meraga'dan Erbil'e doğru ilerlemeye başlamışlar ancak, Muzafferüddin'in ülkesinin dağlık oluşu ve alınmasının güç olacağı düşüncesiyle, güzergahlarını Irak-ı Acem istikametine değiştirmişlerdir. Moğolların yollarını değiştirmelerine rağmen Gökböri, Moğol tehlikesine karşı Bedrettin Lu'lu ile düşmanlığına son vermiş ve bu arada Musul ve Bağdat'tan yardım istemiştir. Müttefik kuvvetler Dakuka'da toplandılar. Fakat Moğolların taarruz etmeden Hemedan'a doğru uzaklaşmaları üzerine Muzafferüddin'in komutasındaki kuvvetler 618/1221'de dağıldılar.⁴ Daha sonra Muzafferüddin Gökböri'nin Eyyübi ailesinin iç çekişmelerine katıldığını görmekteyiz. 622/1225'in başlarında Moğollardan kaçan Celaleddin Harzemşah, Bağdat yakınındaki Ba'kuba üzerinden Dakuka bölgesini yağmaya başladığında Harzemşah'ı ikna ederek onu Azerbaycan bölgesine gitmesini tasfiye etti. Ekim 1230'da yeniden Erbil bölgesine gelen Moğollar Şehrizer ve çevresini tasfiye ettiler. Gökböri'de halifenin göndermiş olduğu bir miktar kuvvetle ordusunu Kerkük'te topladı. Ancak Moğolların geri çekilmesi üzerine savaş olmadı.

Mart 1154'te Musul Kalesi'nde doğan Muzafferüddin Gökböri 18 Ramazan 21 Haziran 1232 tarihinde yine bir kalede, Erbil kalesinde vefat etti. Vasiyeti gereği cenazesi Mekke'de kendisinin yaptırmış olduğu türbesine gömülmek üzere Hac kfilesi ile birlikte yola çıkarıldı. Ancak hac kfilesine yolda bedevi taarruzlarından endişe edilerek kfile yola devam etmemiş, bu nedenle Kufe'de gömülmüştür. Muzafferüddin Gökböri'nin erkek evladı ve halefi bulunmadığı için memleketinin hilafete intikalini arzulamıştı. Ölümünün ardından Mustansirin, Kuştemir kumandasındaki askerleri Erbil'e gelerek ülkeyi teslim almıştır.

B. Muzafferüddin Gökböri'nin Sosyal Faaliyetleri

İslam Dünyası siyasi ve dini bir kargaşa içerisinde yüzüyordu. Siyasi ve dini otorite başlıca üç parçaya bölünmüştü. Bağdat'ta Sünni Abbasi Hilafeti, Mısır'da Şii Fatimi Hilafeti

ve Endülüs Emevi Hilafeti olmak üzere bir bölünmüşlük mevcuttu. Bu üç ayrı siyasi ve dini otorite kendi otoritelerini yaymak amacıyla büyük çaba sarf ettiler. Özellikle Fatimiler İslam dünyasının bir çok bölgesine dailerini gönderdi. Dailer aracılığıyla kendi ideolojisini bilinçli bir şekilde yayma fırsatını buldular.

Dini ve mezhepsel anarşinin yaratmış olduğu tahribatlarla mücadele yöntemi olarak Muzafferüddin Gökböri'nin her yıl düzenli bir şekilde yapmış olduğu **"Mevlid Şenlikleri"** bu açıdan önemlidir. Gökböri'nin bununla da yetinmeyerek, İslam dünyasının değişik bölgelerinden şenliklere bir çok Müslüman grubun katılımını sağlaması ve devlet-ümmet bütünlüğünü koruması açısından kayda değer bir husustur. Muzafferüddin Gökböri'nin bu amaçlarla yapmış olduğu faaliyetleri ayrı başlıklar altında incelemek konunun kavranması açısından yararlı olacaktır.

I. Mevlid Şenlikleri ve Toplum Üzerindeki Etkileri

Müslüman toplumlar için Hz. Peygamber ile ilgili her şeyin ayrı bir önemi olmuştur. Bu manada Peygamberin hayatı ve yaşadığı yerler zamanla Müslümanlar için kudsiyet kazanan unsurlar olmuştur. Bu anlamda bir yer ismi olarak "doğum yeri" manasına Mevlüdü'n-Nebi kavramı kullanılmıştır. Hem peygamberin doğumu hem de doğduğu zaman olan 12 Rebiyü'l-Evvel, hem de doğduğu yer olan Mekke'deki mütevazi ev için kullanılır olmuştur. Fakat İbnü'l-Hallikan'ın Vefayatü'l-Ayan'daki "Kane ya' melu'l-mevlide seneden fi samini's-şehr" ve Es-Suyuti'nin "ve kad idda'a...l-Fakihaniyyü...enne'amele'l-mevlid-i bid'at cümlelerindeki Mevlid kelimesi Peygamberin doğum gününü kutlamak için yapılan toplantı ve tören anlamında kullanılmış olması ilgi çekicidir.

Mevlid, "Hz. Muhammed'in doğumu menkibesi" manasına, Mağrib'li İbn Dıhye'nin İbn Hallikan'da tasvir edilen Erbil Bey'i Muzafferüddin Gökböri'nin yaptırmış olduğu Mevlid törenlerinde okutulmak üzere yazıp, Gökböri'ye takdim ettiği Kitabü'l-Tenvir Fi Mevlidi'l-Beşirin-Nezir (1232) adlı eserle

ilgilidir. Bundan sonra Mevlid, Hz. Muhammed'in doğumu menkıbesi manasında kullanılmaya başlanılmıştır. Yine muhtemelen Erbil'deki törenlere dayanan Mevlid'in "Bayram ziyafeti" manası da, Muzafferüddin Gökböri tarafından Mevlid şenlikleri ile birlikte halkın tümüne ziyafet verilmesi ile olmuş olabilir. İslam tarihinde Muzafferüddin Gökböri'nin sergilemiş olduğu tarzda Mevlüd merasimlerini daha önce görmek mümkün değildir. Dört halife, Emeviler ve ilk Abbasi halifeleri döneminde de Peygamber'in doğum gününe izafeten resmi veya özel bir tören, şenlik ile ilgili kaynaklarda bir kayıt yoktur.

Erbil beylerinden Muzafferüddin Gökböri'nin, Zengiler, Eyyubiler dönemlerinde yapmış olduğu siyasi ve idari faaliyetleri O'nun devlet idaresi ve askeri mahareti hakkında önemli ip uçlarını verir. Ama Şii ve Batıni-İsmaili-Karmati propagandası altındaki İslam ülkelerinin yapması gerekeni yapamamış olmaları, O'nu Sünni anlayışı kabul eden toplumlara psikolojik olarak tatmin edebilmek için sosyal faaliyetleri yapmaya itmiştir. Oldukça dindar olan Gökböri, bu faaliyetleri yaparken alimleri, sufileri korumuş ve meclislerine devam etmiş hatta sufilerle birlikte sema meclislerinde de raks etmiştir.

Gökböri, Hz. Peygamber'in doğumu münasebetiyle bir yıl 8 Rebî-ül-evvel, bir yıl 12 Rebî-ül-evvel olmak üzere büyük şenlikler düzenlerdi. Şenliklerin tarihinin yıldan yıla değişmesinin nedeni Peygamberin doğum tarihi ile ilgili iki rivayetin oluşudur. Kaynaklarda net olmamakla birlikte Gökböri'nin Erbil'de bulunduğu zamandan (Ocak 1288) beri yapılan bu şenlikler, Peygamber'in doğum gününden çok evvel başlardı. Her yılın Muharrem ayından başlayarak, İran, Cezire, Suriye, Anadolu özellikle de Gökböri'nin daha önce valilik yapmış olduğu bölgeler olan Nusaybin, Sincar, Harran, Urfa ve diğer Müslüman memleketlerinden alimler, fakihler, sufiler, kurrular, şairler ve halk grupları halinde Erbil'e gelir ve Gökböri'nin bölgesinde toplanırlardı.

Doğum şenlikleri değişik safhalara ayrılmıştı. Öncelikle doğum gecesini öncesi hazırlıklar ve eğlenceleri, ikinci safha olarak

doğum gecesi etkinlikleri, üçüncü safha olarak Mevlid günü, son olarak da Mevlid sonrası olmak üzere dört safhada gerçekleşmekte idi.

Doğum gecesi öncesi hazırlıklar ve eğlenceleri; halkın katılımını sağlamak amacıyla halkın duygularına seslenecek mahiyette olacak unsurlardan da istifade edilmekte idi. Bunun yanı sıra halkı bilgilendirmek için de farklı alanlardaki alim, sufi, kurra, fakih vaiz bilginlerden yararlanılmakta idi. Bunun yanı sıra vaizlere vaazler verilir hatta Gökböri de bizzat bu vaazleri dinlerdi. Bu amaçları elde edebilmek amacıyla Gökböri Mevlid gününden çok önce kale kapısından hankah kapısına kadar olan bölge içinde biri kendine, diğerleri de devlet erkanına olmak üzere, dört-beş katlı, yaklaşık yirmi adet ahşap kubbe hazırlatırdı. Sefer ayının ilk günlerinde kubbeler ihtimamla ile süslenir, katlarına muğanniler ve hayalciler yerleştirilirdi.

Gökböri, ziyaretçileri özel bir şekilde süslenmiş kubbelere yerleştirerek ve onları musiki, şarkı, satranç, oyun ve hokkabaz gibi eğlencelerle meşgul olmalarını sağlıyordu. Muzaferrüdün Gökböri, her gün ikindi namazını kıldıktan sonra kubbelerden neler yaptıklarına bakar, hankahta kalarak, oradaki zikre katılırdı. Sabah namazının ardından, ava çıkar, öğleden sonra kaleye dönerdi. Şehrin sokaklarında haftalarca bir panayır canlılığı hüküm sürer, mevlid arefesi akşamı, namazdan sonra başlarında Gökböri olmak üzere her biri bir katır sırtına bağlanarak yükletilen büyük çapta tantanalı bir fener alayı şehrin kalesinden sufi hankahına doğru giderdi. Ertesi sabah halk, hankah'ın önünde toplanırdı. Hankahın önünde ayrıca vaizler için bir kürsü, hükümdara mahsus ahşap bir burç kurulmuş bulunuyordu. Pencereleli olan bu burç, Gökböri'nin orduyu, halkı ve vaizleri seyretmesine yarardı. Hükümdar bu kuleden hem vaazı dinlemek hem de kürsü etrafında ve meydanda saflar halinde duran halkı görebilmekte idi. Bu törende verilen vaazlerin konusu hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi olmamakla birlikte halkı dini, ahlaki konularda bilgilendirmeye yönelik olduğu muhtemeldir. Vaaz bitince Gökböri, ileri gelen misafirleri, fakihleri, vaizleri,

kurraları ve şairleri kuleye çağırarak onlara hil'atler giydirir, ikram ve ihsanda bulunurdu. Peygamber'in doğum gününden iki gün önce yani 6 veya 10 Rebiülevvelde, kaleden sürülerle deve, inek ve koyun indirilir, şehri büyük meydanında kurban edilirdi. Gökböri, halka ziyafet vermek amacıyla bu kurbanları, kurulan büyük kazanlarda çeşitli yemekler halinde pişirterek halka dağıttırırdu. İleri gelen kişilere de Hankah içinde ziyafet verilirdi. Gökböri daha önceki geceler de olduğu gibi, ertesi geceyi de Hankah'taki zikir meclisinde geçirirdi.

Mevlid gününde ise askeri bir geçit resmi ile beraber, meydanlara kürsüler konur, nutuklar söylenir, aynı zamanda sufilerin eliyle halka elbiseler dağıtılırdı. Kendiside vaiz ve şairlere hil'atler verir ve bu günü ikindiye kadar böyle geçirirdi. Aynı günün gecesinde sabaha kadar sema meclislerinde sema yapardı. Gökböri'nin semadan aldığı zevk ve keyfi hiçbir şeyden almazdı. Mevlid bayramı bitince, Erbil'de bu maksatla toplanmış olanlara memleketlerine gidebilmeleri için bir miktar para da verilirdi.

Bu şenliğin göz kamaştırıcı parlaklığını daha açık olarak anlayabilmek için, bu törenlere katılmış olan İbn Kesir'in vermiş olduğu bilgilere bakalım. İbn Kesir; mevlid şöleninde 5000 kızarmış baş, 10.000 tavuk, 30.000 sahan tatlı dağıtıldığını söyler. Toplam harcama miktarı olarak da 300.000 dinar sarf edildiğini belirtir. Aynı konuyla ilgili Sıbt b. Cevzi, mevlid şöleni için 300.000, hankahlar için 200.000, Dâr el-ziyâfe için 100.000, esirleri kurtarmak için 100.000, Hicaz için 300.000 dinar harcadığını belirtir. Bu rakamlar biraz abartılı olsa da Gökböri'nin yapmış olduğu buna benzer sosyal faaliyetleri yok saymaz. Bilakis kaynaklardaki bilgiler abartılı kabul edilse de benzer hizmetler bu dönemde yapıldığı darbı mesel mahiyetini almıştır. Daha önce yapıldığı kaydedilen Fatimi dönemi merasimleri bu boyutta ve içerikte olmadığı için ayrıca başka bir İslam ülkesinde bu tarzda bir şölen yapılmadığı için şölenlere katılan ilim adamlarının rivayetlerinin duygusal unsurları taşıması da doğaldır.

Gökböri ile Fatimiler'in yapmış olduğu merasimleri

karşılaştırılması yapıldığında Őu hususlar ön plana çıkar. Gökbori'nin yapmış olduğu Şölenlere çok büyük sayıda tasavvuf erbabı katılırdı. Bunda Gökbori'nin sufilerle zikre katılması onlarla geceleme ve en önemlisi onlara vermiş olduğu değer etkili olmuş olabilir. Őölene halkın aşırı rağbeti, halk kendilerinden "Biri olarak" Gökbori'yi görmüşler. Halk İslamı diyebileceğimiz unsurları taşıyan hususların da Őölenle olması, çeşitli eğlence unsurlarının varlığı bunda etkili olmuştur. Halkın büyük gruplar halinde katılmasının belki de en başta gelen nedeni sufiler ile olan sıkı bağlarından kaynaklanmakta idi. Bu bakımdan Şölenler ayrıca bir öneme haizdir. İlgiyi çeken diğer bir hususta Kahire'nin bayram günlerinde bulunmayan bir kandil alayı, katılanlara yemekler, çeşitli tatlılar, caizeler ve verilen vaazler mevcut olması idi. Bu Şölen bu özellikleri ile daha sonra İslam ülkelerinin diğer bölgelerinde yapılan mevlidlerin başlangıcı sayılmaktadır.

İslam dünyasının çeşitli bölgelerinde bu Őenliğe katılan insanları düşünce, gönül açısından ve ayrıca yeme-içme gibi ihtiyaçlarının karşılanmış olması İslam dünyasının bütünlüğü açısından ayrıca bir öneme haizdir. **İsmaili ve Alamut fedailerinin dini mefhumları hiçe saydığı, kutsal mekanların yağmalandığı ve hac için yola düşenlerin soyulduğu bir dönemde Gökbori'nin ve idaresindeki halkın dini hislerinin ifadesi açısından bu Őölenlerin ayrı bir önemi olsa gerek.** Farklı tarikatların kök salması bakımından da bu Őölenlerin ayrıca değerlendirilmesi gerekli bir husustur.

Őenliklerle ilgili değişik değerlendirmeler yapılmıştır. Bazı Avrupalı yazarlar, Gökbori'nin yaptırdığı Şenlikler dolayısıyla, Doğum Gecesi Şenlikleri'nde fener alayları yapılmasına ve mumlar yakılarak, evlerin ve şehrin aydınlatılmasını Hıristiyan etkisi olarak belirtmişlerdir. Bu düşünceye göre Gökbori, haçlı savaşları münasebetiyle Hıristiyanlardan etkilenmiş ve Noel yortularını görüp, onu taklit etmiştir. Bu dönem Haçlı seferlerinin üçüncüsüne tesadüf etmektedir. Gökbori, Selahaddin Eyyubi ile birlikte, bu seferlere katılmış ve bir çok savaşlarda, şahsi cesaret ve

kahramanlık örnekleri göstererek, haçlılara karşı galip gelmesini bilmişti. Bu manada Gökböri'nin haçlılarla kurmuş olduğu diyalog, dostça olan bir diyalogtan ziyade düşmanca bir diyalog idi. Ayrıca İslam ülkelerinde oldukça büyük sayıda Hıristiyan toplulukları yaşamakta olduğu gibi, İslam devletlerine bağlı Hıristiyan devletleri de vardı. Gökböri, Hıristiyanların Noel yortularını çok daha evvel birlikte yaşamış oldukları bu gruplardan alarak uygulamaya sokabilirlerdi. O'nun yapmış oldukları, Müslüman halkın dini duygularına yönelik bir sosyal faaliyetten ve ayrıca halkı aykırı akımlara karşı bu şenlikler aracılığıyla bilinçlendirmeden başka bir şey değildi.

Şenliklerde Hıristiyan etkisini aramak yerine eski Türk törenlerindeki bir takım hatıraların tesiri olduğu daha gerçekçi olsa gerektir. Gökböri mevlid törenlerinden önce av eğlenceleri tertiplemişti. Hazırlık mahiyetindeki bu av törenlerinden döndükten sonra çok sayıda kurbanlar kestirerek mevlid ayinlerini, eski Türk (Sığır) ve Şölenleri ruhunu vermiştir. Eski Türklerde "Sığır", dini sürekle avıdır. Bu aylardan sonra yapılan "Şölenler" ise dini ziyafetlerdi. Bu ziyafetlerde şiir ve müziğin yer alması hem sürekle avlarında hem de şölenlerde dini besteler çalınıp ilahiler söylenmesi ile Gökböri'nin mevlid törenleri arasında dikkate değer bir benzerlik vardır. Bu etkilerle, Gökböri'nin Şölenleri zenginleştirmiş olması daha muhtemeldir.

II. Muzafferüddin Gökböri'nin Sosyal Yardımlaşma Faaliyetleri

Muzafferüddin Gökböri'nin Erbil'de kurmuş olduğu sosyal yardım kurumları zamanının üstüne çıkmış hatta bazı unsurlarıyla da günümüz sosyal kurumlarını bile aşmış düzeydedir. O'nun yapmış olduğu sosyal içerikli faaliyetleri üç kategoride ele alabiliriz.

Birincisi, kendi idaresi altında ve diğer İslam ülkelerindeki ihtiyaç sahibi insanlara yardım elini uzatmasıdır. Bu amaçla yapılanları İbn Hallikan şöyle anlatmaktadır:

"Hayır işlerinde hiçbir kimseden duyulmayan güzel davranışları

vardı. Her gün şehrin çeşitli yerlerindeki muhtaçlara ekme dağıtırdı. Evine geldiğinde evinin yanında toplanmış olan muhtaçları yanına çağırır, yaz ve kış mevsimine göre onlara para keseleri verirdi. Keselerin içinde bir iki altın da bulunurdu. Kötürümler ve körler için dört ev kurmuş, bu evleri bu tür yardıma muhtaç insanlarla doldurmuş, onlara ihtiyaçları olan şeyleri tahsis etmişti. Her pazartesi ve Perşembe günleri bu kişileri ziyaret ederdi. Hepsinin odalarına giderek bir bir ihtiyaçları ve durumlarını sorardı. Onlarla şakalaşır, gönüllerini alırdı. Sokakta bırakılmış süt çocukları için süt anneleri tutmuştu. Bu evlerin işlevlerinin hakkıyla yapılması için tahsisatlar ayırmıştı. Her zaman evlerde oturanların durumlarını kontrol eder, tahsisattan ayrı olarak onlara nafaka dağıtırdı. Yine şehirde kendisi tarafından yaptırılan hastahane'yi ziyaret eder, her hastanın başında durup gecenin nasıl geçtiğini, nasıl olduğunu ve ne istediğini sorardı. Misafirler için ayrı bir ev, "Darü'z-ziyafe inşa ettirmişti. Dışardan gelen ilim adamları, fakirleri, sufileri ve başkaları burada kalırlardı...Buranın da özel tahsisatları vardı. Burada kalanlardan biri yola çıkacak olursa, yanına yiyecek ve diğer ihtiyaçları verilirdi.

Şafii ve Hanefi fakihleri için birer medrese inşa ettirmişti. Sık sık buraya gelir, ziyafetler verir, orada geceler ve sema tertip ederdi. Sema meclisinde vecde gelince elbisesini çıkarır, hediye ederdi. Semadan aldığı zevki başka hiç bir şeyden almazdı. İçki kullanmaz, haram şeylerle meşgul olmazdı. Bu tür şeylerin şehre girmesine izin vermezdi.

Gökböri, mutasavvıflar için de iki Hankah yaptırmıştı. Buralarda devamlı oturan veya misafir kalan pek çok sufi bulunuyordu. Bayramlarda, kandillerde bu hankahlarda pek çok kimse toplanırdı.

Bunların ihtiyaçları için de tahsisatlar ve vakıflar ayırmıştı. Buralarda oturanlara sefere çıkarken yiyecekleri de mutlaka verilirdi. Gökböri sık sık bu sufilerin yanına gelir, sema gösterileri tertip ederdi. Her sene iki defa, itimat ettiği kimselerden meydana gelen bir heyeti sahil bölgesine gönderir, Frenklerin elindeki Müslüman esirleri fidye

karşılığında kurtarırdı. Bu esirler yanına gelince her birine para veya mal verirdi...Her sene hacıların ihtiyacı olan malzemeleri taşıyan bir kervanı Hicaz'a gönderir, bu kervanla birlikte Hicaz'daki muhtaçlara dağıtılmak üzere 5000 veya 6000 altın gönderirdi. Ayrıca Arafat'a ilk kez su getiren, orada su sarnıçları yaptıran da Gökböri'dir.

Muzafferüddin Gökböri, yalnız Müslüman olan ihtiyaç sahibi insanlara yardım elini uzatmamıştır. Aynı şekilde gayr-ı müslim gruplara da yardım elini uzatmıştır. Kudüs fethedildiği zaman halka gayet iyi davranıldı. Fidyeye karşılığında, taşınabilir eşyaları ile çıkıp gitmelerine müsaade edildi. Fidyeye veremeyip esir kalan beş bin kişiden bin kadarı Urfalı Ermeni ve Süryani idi. Muzafferüddin Gökböri, bu bin kadar Urfalı Ermeni ve Süryani'nin kendi teb'ası olduğu gerekçesiyle fidyelerini vererek serbest bıraktırdı.

Sonuç olarak, Muzafferüddin Gökböri'nin bu kurtarma işlemi, devletin teb'asına karşı bir şefkati olarak görülmesi açısından önem arz etmektedir. Ayrıca hangi etnik gruptan, hangi dinden, hangi coğrafya'dan olursa olsun, ihtiyaç sahibi insanlara yardım elini uzatmaya çalıştığını görmekteyiz. Gökböri'nin sergilemiş olduğu tavır ve oluşturmuş olduğu kurumlar, günümüz insanlığının sosyal problemlerine çözüm olabilecek hususları içermesi açısından da örnek alınabilecek faaliyetler olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Abdullah EKİNCİ,

Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye.

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 4 Sayfa: 856-863. Tarihçi makaleler